

TALABALARNING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Turakulov Olim Xolbutayevich

Pedagogika fanlari doktori, DSc

+998-90-180-76-00, director@jbnuu.uz

Ernazarov Alisher Ergashevich

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

+99897-914-40-37, alexchigatay1213@gmail.com

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10147720>

ARTICLE INFO

Received: 08th November 2023

Accepted: 16th November 2023

Online: 17th November 2023

KEY WORDS

Ta'lim tizimi, oliy ta'lim, o'quv
mashg'ulotlari, intellektual
qobiliyat, ta'lim faoliyati.

ABSTRACT

Usbu maqolada raqobatbardosh malakali kadrlar tayyorlash jarayonida oliy ta'lim muassasalari talabalarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish usullari, modeli va ayrim xulosa va takliflar bayon qilingan.

Globalashuv sharoitida mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida malakali mutaxassislarni tayyorlash tizimini zamon talablari darajasida qayta tashkil etish maqsadida mazkur ta'limning xalqaro andozalaridan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, dunyoning rivojlangan va bozor iqtisodiyoti amal qilayotgan mamlakatlarning deyarli barchasi yangi mexanizmning keskin o'zgarishlariga moslasha oladigan va har qanday sharoitda raqobatlasha oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlash borasida zamonaviy ta'lim tizimiga ega. Masalan: AQSH, Germaniya, Yaponiya, Fransiya hamda sanoat va intellektual jihatdan rivojlangan mamlakatlar tajribasi tahlili shuni ko'rsatadiki, barcha darajadagi malakali va raqobatga qodir kadrlar tayyorlashga quyidagilar tufayli erishiladi: ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya, ta'lim muassasalari turi hamda ilm-fan, texnika, texnologiyalar va iqtisodiyotning yutuqlari asosida ishlab chiqilgan ta'lim dasturlarining variativligi, ta'lim tizimini iqtisodiyotning ustuvor va foyda keltiradigan sohasiga aylantirilgani, ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-uslubiy adabiyot va moddiy texnik baza bilan ta'minlangani, ta'lim tizimiga malakali pedagog va mutaxassislar jalb etilgani, tahsil jarayonining kompyuter va zamonaviy raqamli jihozlari bilan ta'minlangani, xolisona nazorat va kadrlar tayyorlash sifatini baholash tizimlari qo'llanilgani, mutaxassislarning intellekti, qobiliyati va insoniy xususiyatlarini o'stirish va baholash muammolari, shuningdek uning kasbiy idroki muammosi bo'yicha psixologik-pedagogik tadqiqotlar bajarilgani, pedagoglarning moddiy va ijtimoiy muhofazasi yuksak darajada ta'minlangani.

Tabiiyki, sanoat va intellektual jihatdan rivojlangan mamlakatlar tajribasining ijodiy qo'llanilgani isloh qilinayotgan ta'lim tizimiga barcha darajadagi raqobatga bardosh beradigan kadrlar tayyorlash sifatini oshirish imkonini beradi.

Shaxsning bilish sifatlarini rivojlantirish, bu asosiylarni ajratib ko'rsatish ko'nikmalarini rivojlantirish, reja tuzish, tezislari, konspekt yuritish, kuzatish, tajribalar qilish, shuningdek

qisman-izlanuvchanlik ko'nikmalarini rivojlantirishga; umummehnat va politexnik sifatlarini rivojlantirish, ta'lim oluvchilarning turli vazifalarni yechishga ijodiy yondashuvlariga, operatsion-nazorat sifatlarini rivojlantirish, asbob-uskunalardan foydalana olishga, rejalashtirishga, bajarilgan harakat natijalarini baholashga, o'z harakatlarini boshqarishga va nazorat qilishga, o'quv mehnati ko'nikmalarini rivojlantirish, kerakli mayorda ishlay olishga, o'qish, yozish, o'lchash, chizish, konspektlashga, kuzatish usullarini rivojlantirish, kuzatish maqsadini aniqlay olish, uning ketma-ketligini bilish, kuzatilayotgan obyektlarning tarkibini bilishga hamda erkinlik va mustaqillikni rivojlantirish esa tashabbuskorlikni tarbiyalash, o'ziga ishonch hosil qilish, tirishqoqlik, qo'yilgan maqsadga erishish uchun qiyinchiliklarni yengish ko'nikmasini shakllantirish, o'zini boshqara olish, mustaqil harakat qilishga yo'naltirilgan.

O'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifasidir. Quyida talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan ba'zi usullarni keltirib o'tamiz:

- O'qish: O'qish aqlni rag'batlantiradi va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Talabalar bilimlarini kengaytirish va yangi g'oyalarni o'rganish uchun turli xil kitoblar, maqolalar va akademik tadqiqotlarni o'qishlari kerak.
- Muammoni hal qilish: Talabalar faol muammolarni hal qilish va boshqotirmalarni echish bilan shug'ullanishlari mumkin, bu ularga analitik va mantiqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Muammoli muqobil fikrlashni hal qilish ham foydali bo'lishi mumkin.
- Munozaralarda qatnashish: Sinf doshlar va o'qituvchilar bilan munozaralarda faol ishtirok etish va fikr almashish tanqidiy fikrlash va o'z nuqtai nazarini bahslash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.
- Yangi fanlarni o'rganish: Asosiy dastur bo'yicha majburiy bo'lmagan yangi fanlarni o'rganish o'quvchilarning bilimlarini kengaytirishga, ongini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, u fikrlashning moslashuvchanligini va yangi vaziyatlarga moslashish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.
- Ilmiy loyihalarda ishtirok etish: Tadqiqot loyihalarida ishtirok etish talabalarga olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash va tadqiqotchilik qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Shuningdek, u tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.
- Muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish: muammolarni hal qilish ko'nikmalari intellektual rivojlanishning muhim jihati hisoblanadi. Talabalar muammolarni tahlil qilish, muqobil yechimlarni izlash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak.
- Texnologiyadan foydalanish: Kompyuter va internet kabi turli texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarga ko'p ma'lumotlarga ega bo'lish va intellektual qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.
- Doimiy mashg'ulotlar: Boshqotirma va o'yinlarni yechish kabi intellektual qobiliyatlaringizni muntazam ravishda o'rgatish ularning rivojlanishini yaxshilashga yordam beradi.
- Ta'lim faoliyatida ishtirok etish: ma'ruza, seminar va konferensiyalarda qatnashish talabalarga yangi g'oyalarni o'rganish, bilim va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

➤ Meditatsiya va mashqlar: Meditatsiya va mashqlar o'quvchilarning diqqatini jamlash va kognitiv qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi, bu esa o'z navbatida intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuni esda tutish kerakki, intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish uzoq muddatli jarayon bo'lib, doimiy mashq va harakatni talab qiladi. Talabalar uzluksiz o'rganish va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga intilishi kerak.

O'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish o'quv jarayonining asosiy vazifalaridan biridir. Shuni esda tutish kerakki, har bir o'quvchining o'ziga xos individual xususiyatlari bor va intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda bu xususiyatlarni hisobga olish kerak.

Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan ba'zi yondashuvlar:

✓ O'quv jarayonida faol ishtirok etish: O'quvchilar darslarda faol ishtirok etishlari, savollar berishlari, o'z fikr va mulohazalarini bildirishlari kerak. Bu analitik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

✓ O'z-o'zini tashkil etish va rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish: O'quvchilar o'z vaqtlarini samarali rejalashtirish va o'z vazifalarini boshqarish ko'nikmalarini egallashlari kerak. Bu ularning intellektual qobiliyatlaridan samaraliroq foydalanishlariga yordam beradi.

✓ Turli sohalarda bilimlarni kengaytirish: Talabalar nafaqat o'z mutaxassisligi bo'yicha, balki turli fanlarni ham o'rganishlari kerak. Talaba qanchalik ko'p bilimga ega bo'lsa, unda yangi g'oyalar va echimlar uchun imkoniyatlar shunchalik ko'p bo'ladi.

✓ Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish: Talabalar axborotni tahlil qilish, uning ishonchligini baholash va shu ma'lumotlar asosida asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishlari kerak.

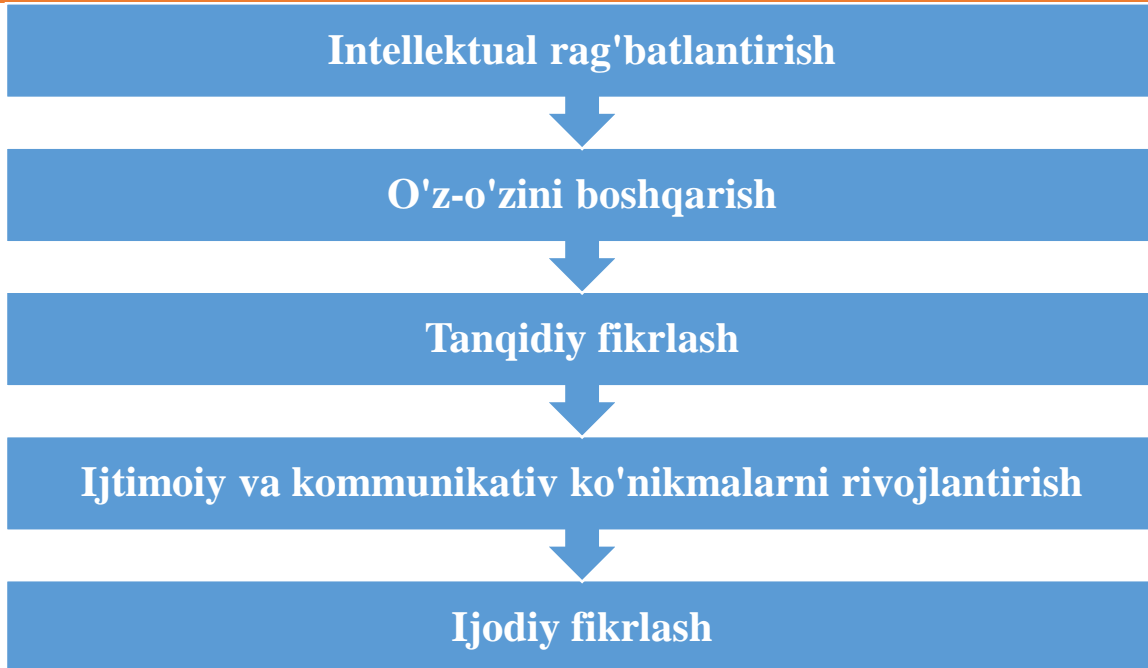
✓ Aql o'yinlari va musobaqalarida ishtirok etish: Aql o'yinlari va musobaqalarda qatnashish o'quvchilarda reaksiya tezligini, mantiqiy fikrlashni va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

✓ O'qish va o'z-o'zini tarbiyalash: O'qish va o'z-o'zini tarbiyalash intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishning ajoyib usullaridir. O'quvchilar dunyoqarashini kengaytirish, yangi bilimlarga ega bo'lish uchun turli mavzudagi kitoblar, jurnallar, maqolalar o'qishlari kerak.

✓ Qiziqarli odamlar bilan muloqot qilish: Qiziqarli va aqlli odamlar bilan muloqot qilish talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ko'pincha tajriba va bilimga ega odamlar bilan muloqot qilish talabani yangi g'oyalar va muammolarga ilhomlantirishi mumkin.

Umuman olganda, o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish doimiy ravishda mustaqil o'rganishni, ta'lim jarayonida faol ishtirok etishni va ko'p qirrali rivojlanishga intilishni talab qiladi. Bundan tashqari, har bir talabaning o'ziga xos individual yondashuvi borligini va shuning uchun uning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga individual va puxta o'ylangan yondashuv kerakligini unutmaslik kerak.

Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish modeli

Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish modeli psixologiya va ta'limning turli yondashuvlari va nazariyalariga asoslanishi mumkin. Keling, ushbu modellardan biriga misol keltiraman:

1. **Intellectual rag'batlantirish:** Model o'quvchilarga intellektual qobiliyatlarini faol ishlatish uchun turli xil imkoniyatlarni taqdim etishdan boshlanadi. Bu intellektual rivojlanish tadbirlari, topshiriqlar va mashqlarni o'tkazish, shuningdek, loyihalar va tadqiqotlarni amalga oshirishni o'z ichiga olishi mumkin.
2. **O'z-o'zini boshqarish:** Model, shuningdek, o'quvchilarda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Bu ma'lumotni topish va tahlil qilish, qaror qabul qilish va muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarni topish qobiliyatini o'z ichiga oladi.
3. **Tanqidiy fikrlash:** Model o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga urg'u beradi. Bu ma'lumotni tahlil qilish, uning ishonchligi va qo'llanilishini tanqidiy baholash, o'z fikrlarini shakllantirish va asoslash qobiliyatini o'z ichiga oladi.
4. **Ijodiy fikrlash:** Model talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Bunga eksperimentlarni rag'batlantirish, yangi g'oyalar va yechimlarni o'rganish, standart yondashuvlardan tashqari fikrlash va muammolarga ijodiy yechim topish qobiliyati kiradi.
5. **Ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish:** Model o'quvchilarda ijtimoiy va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga urg'u beradi. Bu jamoada ishlash, samarali muloqot qilish, boshqa odamlarni tinglash va tushunish, hamkorlik qilish va nizolarni hal qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi.
6. **Baholash va teskari aloqa:** model o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish natijalari bo'yicha muntazam ravishda baholash va fikr-mulohaza yuritishni nazarda tutadi. Bu o'quvchilarning taraqqiyoti va muammoli sohalari haqida xabardor bo'lishiga yordam beradi va bu ma'lumotlarni keyingi rivojlanishi uchun hisobga oladi.

Albatta, har bir alohida institut yoki ta'lim muassasasi ushbu modelni o'z ehtiyojlari va maqsadlariga moslashtirishi mumkin.

O'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim yo'nalishi hisoblanadi. Yaxshi intellektual qobiliyatga ega bo'lgan o'quvchilar maktab ishlarida yaxshi natijalarga erishadilar, akademik muvaffaqiyatga erishadilar va shaxsiy o'sish va rivojlanish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega.

Talabalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish modeli o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun optimal sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan bir qator jihatlarni o'z ichiga oladi. Quyida ushbu jihatlardan ba'zilari keltirilgan:

- Sifatli ta'lim: O'qituvchilar nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari, balki o'quvchilarga ma'lumotni samarali etkazib bera olishlari kerak. O'qitish qiziqarli, tushunarli va talabalar uchun qiziqarli bo'lishi kerak.
- Intellektual rag'batlantirish: talabalarga aqliy kuch va analitik fikrlashni talab qiladigan topshiriqlar va vazifalar berilishi kerak. Bunday vazifalar mantiqiy fikrlashni, ijodkorlikni va muammoli fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.
- Individual yondashuv: Har bir talabaning o'ziga xos intellektual qobiliyatlari va ehtiyojlari mavjud. Shuning uchun ularning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va ulardan foydalanish uchun turli xil imkoniyatlarni taqdim etish muhimdir.
- Qo'llab-quvvatlash va fikr-mulohazalar: Talabalar o'qituvchilar va ularning tengdoshlaridan yordam va fikr-mulohaza olishlari kerak. Bu ularning kuchli va zaif tomonlarini tushunishga, yanada takomillashtirish va rivojlanish yo'llarini topishga yordam beradi.
- Uzluksiz ta'lim: O'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish doimiy bilim olish va o'z-o'zini takomillashtirishni talab qiluvchi jarayondir. Talabalar doimiy ravishda yangi mavzularni o'rganishga, yangi ko'nikmalarga ega bo'lishga va fikrlashni rivojlantirishga tayyor bo'lishlari kerak.

Umuman olganda, o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish modeli o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va ulardan foydalanish uchun rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishni nazarda tutadi. Bunga sifatli o'qitish, intellektual rag'batlantirish, shaxsiy e'tibor, qo'llab-quvvatlash va fikr-mulohaza va doimiy o'rganish kiradi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyacini tasdiqlash to'g'ricida"gi PF-5847-con Farmoni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son; 30.04.2020 y., 06/20/5987/0521-son).
2. Anorqulova G.M. Oliy ta'lim muassasasida ta'lim jarayonini tashkil etilishiga ta'sir etuvchi omillar // "Oliy ta'limi tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish sifatini ta'minlashning ilmiy-uslubiy asoslari" respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - T., -2006. - B. 14-16.
3. Байкова ЖИ. А., Гребенкина Л.К. Педагогическое мастерство и педагогические технологии. М., -2000.

4. Башмаков М.И., Поздняков С.Н., Резник Н.А. Планирование учителем своей деятельности // Школьные технологии. -2001. № 1. С. 133-140.
5. Бершадский М.Э., Гузев В.В. Дидактические и психологические основания образовательной технологии. –М.: Центр «Технологический поиск», -2003. – 256 с.
6. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi amaliyoti: Pedagogika fanlari doktori ilmiy darajacini olish uchun yozilgan diccertasiya avtoreferati. – Toshkent. -2007. –38 b.
7. Веспалко В.Р. Педагогика i progressivnye texnologii obucheniya. - M.: Izd-vo Inctituta professionalnogo obrazovaniya Minicterctva obrazovaniya Roccii, -1995.
8. Ernazarov A.E. Oliy ta'lim muassasalarida pedagoglarning o'quv mashg'ulotiga tayyorgarligi bosqichlari, shakllari, komponentlari va mezonlari // Sohibqiron yulduzi. Ijtimoiy-tatixiy, ilmiy va ommabop jurnal. – Qarshi, 2022. №1. 188–193 b. (13.00.01; № 36).
9. Ernazarov A.E. O'quv mashg'ulotlarini tashkil etishning zamonaviy texnologiyalari // Pedagogika va psixologiyada innovasiyalar. – Toshkent, 2021. №5. 204–206 b. (13.00.01; № 15).
10. Ernazarov A.E. Muammoli o'qitish texnologiyalari asosida o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirish // Ta'lim, fan va innovatsiya. – Toshkent, 2016. №1. 86–89 b. (13.00.01; № 18).
11. Ernazarov A.E. Uzluksiz ta'lim tizimida innovasion texnologiyalar va ularning amalda qo'llanilishi. Urganch davlat universiteti. Ilm sarchashmalari jurnali. – Urganch, 2021. №8. 89–91 b. (13.00.01; №31).
12. Ernazarov A.E. Methods of modern organization and implementation of training. Novateur publications Journal NX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal ISSN No: 2581 – 4230 VOLUME 6, ISSUE 5, May -2020. Pages: 311-315.
13. Ernazarov A.E. [Specific features of training](https://doi.org/10.31149/ijie.v3i5.375). International Journal on Integrated Education. DOI: <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i5.375>. Volume 3, Issue V, May 2020. pp.30-34.
14. Ernazarov A.E. [Clarification of the purpose and design of the training sessions](https://www.darwinpublishing.com/issue/80/101-115). World Scientific News, Scientific Publishing House „DARWIN». WSN 80 (2017) 101-115.
15. Ernazarov A.E. Features of defining goals and objectives in training. Jamiyat va innovasiyalar – Obshchestvo i innovasii – Society and innovations. <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>. 15 April 2021. 444-448.